

University of Groningen

Het 'ik' van de historicus in Geschiedenis als metgezel

Bosch, Mineke

Published in:
BMGN-The low countries historical review

DOI:
[10.18352/bmgn-lchr.8157](https://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.8157)

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2012

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Bosch, M. (2012). Het 'ik' van de historicus in Geschiedenis als metgezel. *BMGN-The low countries historical review*, 127(3), 109-117. <https://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.8157>

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Het 'ik' van de historicus in *Geschiedenis als metgezel*¹

MINEKE BOSCH

109

The 'I' in the Historian in Geschiedenis als metgezel

In her analysis of *Geschiedenis als metgezel* Mineke Bosch focuses on the autobiographical aspects of the book. At first Bosch wonders why the author needs to legitimise her choice of a personal perspective on history as an intellectual, academic and professional practice so many years after the autobiographical turn in the humanities. Ebels convinces her, however, that in the face of still rigid norms regarding objectivity within the heart of the historical 'biotope', such an explanation is not only reasonable, but also illuminating. The subtle organisation of the book into four chapters on 'subject', 'sources', 'narrative' and 'reception' is very productive for always well-founded discussions of innumerable aspects of history. The Intermezzo on her life as part time historian forms an essential prologue to the last astonishing chapter. Apart from the autobiographical references to her career as a historian, the more hidden aspects of self presentation in the book reveal Bunna Ebels-Hoving as an impartial and fully dedicated scholar who as a 'Miss Marple' of the historical profession solves a character assassination within the academic community.

Relevante herinneringen versus privé-waarheidjes

Alles in dit boek heeft betekenis. Er is geen zin, geen uitspraak waarover niet is nagedacht, of beter omgekeerd, over alles is scrupuleus en meestal expliciet en navolgbaar het hoofd gebroken: de uitgangspunten van het boek, de vorm en de vermenging van verschillende genres in een tekst, de opbouw, de meer specifieke historische thema's en historische kwesties, de intieme en dialogische stijl, de opgenomen afbeeldingen en niet te vergeten, het omslag.

Het is een ongeloofelijk knap, boeiend en leerzaam boek, dat hopelijk zijn weg vindt naar het academische onderwijs.

Toch wil ik niet verhelten dat ik mij niet direct voor de tekst gewonnen gaf. Dat kwam vooral door de wijze waarop Bunna Ebels-Hoving in het begin van het boek omstandig de aarzelingen bespreekt die haar bevangen bij het mobiliseren van eigen herinneringen ter ondersteuning van haar betoog. Hoe kan het, zo vroeg ik mij af, dat een zo belezen historicus als Bunna Ebels alleen met een zo grote omhaal van woorden en met zoveel reserves enkele decennia na de 'autobiographical turn' in de geesteswetenschappen haar eigen stem kan laten horen in een overigens zo goed en actueel gedocumenteerde tekst? Hoe kan het dat zij zich nog steeds zo omstandig moet indekken tegen het grote gevaar van subjectiviteit? Is het echt nog steeds nodig om een streng onderscheid aan te brengen tussen 'relevante herinneringen' en autobiografie, en te verklaren dat zij haar lezers niet wil lastig vallen met 'privé-waarheidjes' of 'irrelevante rommel' uit haar eigen persoonlijke geheugenfabriek (20)?

Ik wil daarmee niet zeggen dat zij niet overtuigend laat zien hoezeer de bewoners van de 'biotoop geschiedenis' aan de leiband lopen van vaak onuitgesproken conventies en regels, het morele regime, dat het een historicus niet toelaat zich in te schrijven in het eigen verhaal.² De angst om voor 'subjectief' te worden uitgemaakt is groot, zo blijkt uit verwijzingen naar het werk van diverse historici. Zo schreef haar jarenlange naaste collega Frank Ankersmit bijvoorbeeld hoe 'ongemakkelijk' hij zich als historicus voelde met de autobiografische stijl waarin hij zijn betoog goot omdat een 'ik-modus' eigenlijk alleen de onbetwist 'grote' historici zich konden permitteren.³ Een andere verwijzing is naar een artikel van de Utrechtse collega Ed Jonker in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* waarin hij een ondubbelzinnig verbod op het inbrengen van (persoonlijke) 'wilde herinneringen' in de 'gedisciplineerde geschiedenis' uitsprak.⁴

Het was echter mogelijk geweest om ook andere historici aan te halen om een iets andere visie op het heersende regime naar voren te brengen. Marijke van Faassen bijvoorbeeld, die in 1993 een mooi – en voor Ebels' betoog relevant – artikel schreef in *Theoretische Geschiedenis* over de angst van historici voor subjectieve bronnen.⁵ Zij beargumenteerde onder andere dat zelfs het meest intiem gedachte egodocument, namelijk het dagboek, vaker

1 Bunna Ebels-Hoving, *Geschiedenis als metgezel. Confrontaties met een vak, 1950-2010* (Hilversum 2011).

2 De term is uit een verwijzing naar Eelco Runia die spreekt over de historische wereld als een 'biotoop waarin het als wezenlijk wordt gezien je te houden aan de impliciete en expliciete normen over hoe je je gegevens presenteert', Ebels-Hoving, *Geschiedenis als metgezel*, 17, noot 20.

3 Frank Ankersmit, *De sublieme historische ervaring* (Groningen 2007) 309-315.

4 Ed Jonker, 'Wilde herinnering en gedisciplineerde geschiedenis', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 121:2 (2008) 136-147.

5 Marijke van Faassen, 'Het dagboek: een bron als alle andere?', *Theoretische Geschiedenis* 18:1 (1991)

onpersoonlijk dan persoonlijk was, en omgekeerd, dat in 'gewone bronnen' of 'alter-documenten' als journalistieke verslagen of beleidsrapporten, altijd ook het standpunt en de persoon van de auteur was vervat. Haar visie hierop sluit aan bij de algemeen bekende Freudiaanse waarheid: 'No mortal can keep a secret. If his lips are silent, he chatters with his finger-tip. Betrayal oozes out of him at every pore', maar maakt het tot een serieuzer fenomeen dan het verklappen van een geheimpje.

Hierin stemt Van Faassens betoog overeen met dat van vele generatiegenoten in de literatuurwetenschappen, *cultural studies* en genderstudies, dat ook in wetenschappelijke taal de persoon van de auteur zich laat zien.⁶ Hoezeer ook achtereenvolgende generaties van wetenschappelijke historici zich sinds de negentiende eeuw hebben verstoppt achter verklaringen van onpartijdigheid, technische vocabulaires, passieve constructies en 'nominalisering', of achter onpersoonlijke formuleringen als 'in Huizinga staat' in plaats van 'Huizinga schrijft', iedere tekst heeft een standpunt dat het gevolg is van een persoonlijke mening of keuze van een auteur. Objectivering verhult slechts de contingentie en de particulariteit van een argumentatie, en staat in dienst van het vestigen van autoriteit. Wetenschappelijke teksten veranderen aldus in machtspreuken die met een beroep op objectieve waarheid en theorie bijzondere standpunten veralgemeniseren.

Dat hier een genderspect aan zit door de onontkoombare associaties van subjectiviteit met emotie en vrouwelijkheid tegenover onpartijdigheid, objectiviteit en mannelijkheid, is geen geheim meer sinds de analyses van wetenschapskritici als Evelyn Fox Keller en vele anderen.⁷ Voor de wetenschappelijke geschiedschrijving heeft Bonnie Smith de verwevenheid laten zien van gender en het regime van wetenschappelijkheid onder universitaire historici.⁸ Misschien is die verknoping van subjectiviteit en vrouwelijkheid voor veel wetenschappelijke historici nog wel afschrikwekkender dan de epistemologische dreiging die uitgaat van het ik-perspectief. Vandaar dus ook mijn aanvankelijke ongeduld over de tamelijk omslachtige inzet van het ik-motief in dit veelstemmig werk. Niettemin heeft Bunna Ebels mij er uiteindelijk toch van overtuigd dat de uiteenzetting nuttig en nodig is, al is het maar om de zo strakke reglementering van het geschiedbedrijf en de daarbij behorende disciplinerende van de werkers daarin zichtbaar te maken. De term 'ijkmeesters' die Tollebeek aan de negentiende-eeuwse historische reglementeerders heeft gegeven is in het licht van het verbod op het zichzelf laten zien misschien wel te vriendelijk.⁹ Zedenpolitie

3-17.

6 Informatief is: Suzanne Fleischman, 'Gender, the Personal, and the Voice of Scholarship: A Viewpoint', *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 23:4 (1998) 975-1016.

7 Evelyn Fox Keller, *Een wereld van verschil*.

Beschouwingen over sekse en wetenschap (Amsterdam 1987). Vertaling van: *Reflections on Gender and Science* (New Haven, Londen 1985).

8 Bonnie G. Smith, *The Gender of History: Men, Women, and Historical Practice* (Cambridge, Ma., Londen 1998).

▲
Prof.dr.jhr. P.J. van Winter (1895-1990), z.j.
NZAV-Fotoarchief, Amsterdam.

▲
Dame Frances Yates, 1958. Foto: E.H. Gombrich.
E.H. Gombrich, *Tributes. Interpreters of our Cultural Tradition* (Oxford 1984) 210.

is wellicht passender in een omgeving waarin het tonen van het zelf in een wetenschappelijke tekst nog steeds vrijwel gelijk wordt gesteld met exhibitionisme. Overigens noemt Ebels in haar boek nog vele andere 'strengere conventies' die eigen zijn aan een 'oud academisch vak als "geschiedenis"' die mijns inziens aanleiding kunnen zijn voor interessante discussies met studenten over het vak (onder andere op 193).

Onorthodoxe metageschiedenis

De gevaren van 'subjectivisme' zijn intussen wel door Ebels benoemd en besproken (hoewel er nog veel zou kunnen worden gezegd over de verschillende vormen ervan) maar of daarmee het gevaar van 'verkeerd te worden begrepen' is geweken zal moeten blijken. Het systematisch hanteren van een 'ik-perspectief' in het verhaal over Ebels 'eigen werkverleden' als professioneel historicus levert namelijk een zo bijzondere tekst op dat het mij niet denkbeeldig lijkt, dat vakgenoten het niet als 'belangwekkend' zullen herkennen. Hier lijkt mij een uitspraak van de auteur over een door haar zelf bewonderd boek relevant: het is 'grote geschiedenis, laconiek verteld'(46). Ebels zegt dit van Runcimans studie over de kruistochten dat door een focus op de vraag: 'maar hoe deden ze dat nu?' een hele oude geschiedenis nieuw leven wist in te blazen op een onheroïsche manier. Geen autoritair betoog, maar meesterschap door vakmanschap. Dat geldt ook voor haar eigen boek, alleen gaat het niet zozeer om 'geschiedenis', maar om 'metageschiedenis', of eigenlijk om beide. *Geschiedenis als metgezel* is een doorlopende reflectie op het vak als producent van historische kennis, maar ook als een sociale arena en als een doorleefde academisch historische onderwijs- en onderzoekspraktijk in de afgelopen vijftig jaar. Hoe we het precies doen is minstens zo belangrijk als wat we doen en met wie, zo maakt Bunna Ebels ons duidelijk op grond van eigen ervaringen met het vak. Niet alleen in de combinatie van reflectie op inhoud en praxis is het boek een onorthodox metahistorisch werk, maar ook in de vorm en de toon. En nogmaals, het is te vrezen dat de achteloze, intieme en dialogische vertelwijze de oppervlakkige beschouwer op het verkeerde been zet en dat deze daardoor voorbij zal gaan aan deze schat van historische inzichten.

De opzet van *Geschiedenis als metgezel* in de hoofdstukken 'Het onderwerp', 'De bron', 'Het verhaal' en 'De receptie' is briljant als kapstok waaraan uiteenlopende beschouwingen op ons vak worden opgehangen. Geliefde colleges die nooit werden gepubliceerd omdat er geen 'eigen' bronnenonderzoek aan ten grondslag lag, herinneringen aan haar studietijd en haar omgang met mensen als P.J. van Winter en Frances Yates geven aanleiding tot analyses van de onderwijskundige en onderzoekspraktijk, de normatieve aspecten van onderwerpkeuzen, de mystieke omgang met 'de bron', de verschillende betekenissen en functies van diverse vormen van annotatie, de asymmetrische waardering voor tekst en beeld, manieren waarop

door de tijd heen kennis werd vergaard en bewaard. Ik geef één uitgebreider voorbeeld van een belangwekkende uiteenzetting over het verhaal van de historicus, namelijk haar constatering dat als er iets is dat specifiek is aan de historische stijl, dat de verantwoordende modus is. Volgens Hayden White, waarmee vele Groningse historici in de laatste vier decennia zijn opgevoed, hebben historici een viertal historiografische stijlen tot hun beschikking: een romantische, tragische, komische en ironische of satirische stijl, om hun verhaal vorm te geven.¹⁰ Dat mag zo zijn, aldus Ebels, maar die modi zijn niet specifiek voor geschiedschrijving. Wel specifiek is daarentegen, dat de historicus zich voortdurend verantwoordt: zij annoteert, impliciet of expliciet, keurig onder aan de pagina of achterin. De dialoog met een student is amusant en herkenbaar:

Mijn scriptie is af, nu de noten nog, moeten dat er nu veel of weinig zijn?
 Antwoord; dat kun je niet meer bepalen, dat ligt voor het merendeel al vast.
 Student 2 (voorzichtig): eigenlijk snap ik dat niet. Wat ligt er vast, en hoe?
 Antwoord: Goed dat je dit vraagt. Let op. Er zijn soorten van noten (daar gaan we het straks wel over hebben) maar alleen de eerste soort ligt verankerd in de tekst, en die is dus met het klaar-zijn van de tekst eigenlijk al bepaald. We hebben het dan over de verwijzing. Voorlopig bepalen we ons tot die soort, de andere twee of drie zijn daarmee vergeleken van gering belang, en bovendien willekeurig te bepalen (159).

Historicus in deeltijd

Onaangekondigd stuit de lezer tussen de hoofdstukken ‘Het verhaal’ en ‘De receptie’ op een ‘Intermezzo’ met de ondertitel ‘Deeltijd’. Bij nader inzien blijkt dat in de inhoudsopgave wel te worden aangekondigd, maar in de samenvatting wordt er niet over gerept, waarschijnlijk omdat de auteur hier toch enkele cruciale autobiografische gegevens prijsgeeft. Het gaat daarbij om enkele aspecten uit haar geleefde leven als vrouwelijke historicus die naar eigen zeggen het voorrecht had om gezin en werk te combineren in een tijd waarin dat nog helemaal niet gewoon was. De deeltijdbaai garandeerde vrijheid, zo leek het althans, maar bij nader inzien bleek er een andere kant aan deze medaille te zitten: onzekerheid over wat voor een wetenschapper in deeltijd de taken eigenlijk zijn, een gekoesterd deels zelfgekozen en zelfs verheerlijkt isolement (geïnterpreteerd als *vita contemplativa*), dat op sommige momenten leidde tot onprofessioneel handelen en onzakelijkheid.

9 J. Tollebeek, *De ijkmeesters* (Amsterdam 1994).

10 Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*

Achteraf blijkt pas goed waarom juist hier, juist op deze manier het intermezzo moest worden ingelast. De reden daarvoor is dat in het hoofdstuk 'Receptie' blijkt dat het persoonlijke verhaal op allerlei niveaus is verknoot met de onvolkomen receptie van Jacobus Canters dialoog *De solitudine* uit ongeveer 1491, een manuscript dat al rond de doctoraalfase op Ebels' weg was gekomen. In de loop der jaren had zij deze tekst getranscribeerd, in het Engels vertaald en geïnterpreteerd, waarna het in 1981 werd gepubliceerd. Niet alleen had de eigentijdse worsteling tussen de geleerde en de moeder Ebels een pendant in de inhoud van Canters dialoog over het tijdloze schipperen tussen *solitudo* (eenzaamheid) en sociabiliteit, ook de deeltijdpositie bleek van belang te zijn geweest voor de wijze waarop het verhaal tot stand kwam en de uiteindelijke receptie ervan. Dat laatste levert een ijzingwekkend relaas op.

Kort gezegd komt het erop neer dat de auteur ons, kunstig verpakt in puntige beschouwingen over het belang van collegiale samenwerking, de rol van reizen en congresbezoek, netwerken dus, om gezien en gerecipieerd te worden, verslag doet van de wijze waarop een collega, de latere bijzonder hoogleraar Neo-Latijn, Karl Enenkel, Ebels' uitgave van Canters Latijnse tekst uit 1981 symbolisch de nek omdraait. Hij doet dat in de eerste plaats door zijn Duitse vertaling uit 1995 *Erstausgabe* te noemen en in de tweede plaats door te suggereren dat de enkele fouten die hij aanwijst in Ebels' vertaling nog slechts de vergefelijkste zijn in een lijst van nog veel grotere onvolkomenheden die te lang is om op te noemen. Daarnaast slaat hij een ongemeen harde toon aan in zijn inleiding. Adembenemend is het verslag van de korte correspondentie tussen Ebels en Enenkel die op de uitgave volgt – bijvoorbeeld in de gesuggereerde medeplichtigheid van twee Groningse collega's –, maar ook in de uiteindelijke ontknoping tijdens een vakantie 'in het beeldschone Feltre', waar zij zich 'in de bij het onderwerp passende afzondering aan de marteling van de vergelijking' wijdde (239). Het resultaat ervan laat zich samenvatten in de constatering dat de transcriptie beter had gekund, maar dat de lange lijst van Enenkel helemaal niet bestond. Hij had zijn correcties zonder enig vertoon van macht in een enkele noot kunnen afdoen.

Ik geloof de auteur waar zij zegt dat zij deze episode achter zich heeft gelaten. Zij heeft mij er ook van overtuigd dat haar lezing van de ontknoping van het tweegesprek beter is dan die van Enenkel en dat zij oprecht betreurt dat de betere vertaling het denken over Canter eerder heeft belemmerd dan vooruitgebracht. Maar ook nu weer had ik zo mijn aarzelingen en vroeg ik mij aanvankelijk af: is dat alles? Is er dan echt geen boosheid, of misschien ook wel teleurstelling over een academische praktijk waarin tot voor kort zoveel vrouwen (gemakkelijker dan mannen) opzij konden worden gezet? Waarin intellectuele integriteit kon worden afgetroefd door academische bluf? Had zij mij zelf niet ooit geschreven, naar aanleiding van mijn proefschrift over *Het geslacht van de wetenschap* dat zij beter bleek te hebben gelezen dan menig recensent:

Waarom fascineert het boek mij zo? Natuurlijk, heel gewoon, omdat het mijn eigen geschiedenis bevat, mij een interpretatie-instrument aanreikt voor veel wat mijzelf nog in de jaren 60 en 70 overkwam [...] of waar ik actief deel aan had, hoe je het maar wilt zien. [...] Het zou niet moeilijk zijn hier stukjes eigen levensgeschiedenis ter adstructie van je belangrijkste conclusie: geen rechte succes-lijn, maar migrantengeschiedenis aan te halen. Het zou me niet verbazen als dat op ruime schaal gaat gebeuren! Ik moet over dit alles nog eens nadenken.

Waarom deed zij dat dan nu niet, of althans, waarom zo omslachtig en niet op een directere manier?

Miss Marple van de historische wetenschappen

Maar ik was alweer te snel geweest, want het antwoord hierop geeft zij in het boek natuurlijk zelf. In de eerste plaats in de beschrijving van haar historische reactie op het tweede golf-feminisme, dat interessant genoeg vrijwel identiek is met die van vele andere vrouwen van haar generatie en achtergrond, zoals bijvoorbeeld Vasalis. Hier is sprake van wat de tijd, om niet te zeggen de tijdgeest met ons doet: 'The past is another country, but it has left its mark on those who once lived there', aldus Eric Hobsbawm in zijn recht toe recht aan autobiografie.¹¹ Maar in nog belangrijker opzicht doet het boek dat in de vele details die over 'het persoonlijke' van deze historicus worden vrijgegeven, niet zozeer in duidelijke ik-zinnen en eigen herinneringen, maar in allerlei glimpen en flitsen die achteloos over de lezer worden uitgestrooid. Zo komen wij te weten dat de auteur grootmoeder is en gegeven alle verwijzingen naar muziek waarschijnlijk ook musicus, dat haar deelname aan de wetenschap vrijwel belangeloos was en niet werd gedreven door de noodzaak om in eigen onderhoud te voorzien, en dat zij haar klassieke talen goed kende. Dit soort details wijst op een zelfpresentatie als betrouwbare wetenschapper, of een wetenschappelijke persona, in termen van ascese (een grootmoeder is 'voorbij' de seksualiteit), creativiteit en genialiteit, (aristocratische) ongebondenheid en onpartijdigheid. Die figuur ben ik eerder tegengekomen, en wel in een retorische analyse door de Maastrichtse literatuurwetenschapper Lies Wesseling van het werk van ontwikkelingspsychologe Judith Harris, die in 1996 met haar bestseller *The Nurture Assumption* een bom onder het heersende paradigma in haar vak legde.¹² Gebruik makend van het concept van de wetenschappelijke persona schrijft Wesseling dit fenomenale succes vooral toe aan de manier waarop zij zich in die wetenschappelijke tekst inschreef en liet zien: onder andere als

(Baltimore, Londen 1975).

11 Eric Hobsbawm, *Interesting Times: A Twentieth-*

Century Life (Londen 2002).

12 E. Wesseling, 'Judith Rich Harris: The Miss Marple of Developmental Psychology', *Science in Context* 17:3 (2004) 293-314.

een door ziekte aan huis gekluisterd persoon, een grootmoeder en bovenal als amateur die ooit door de collega's in Harvard buiten de deur was gezet. Dat verhaal was vooral overtuigend, zo betoogt Wesseling omdat het appelleerde aan diverse klassieke repertoires van wetenschappelijke betrouwbaarheid zoals het ethos van priesterlijke en op het geestelijk leven gerichte lichamelijke onthouding. Die repertoires zijn weliswaar aangevuld met nieuwe normen voor professioneel wetenschappelijk zijn (met hun nadruk op specialisatie, methodologische strengheid, maatschappelijke relevantie), maar de klassieke repertoires hebben hun zeggenschap behouden. Dat komt niet in de laatste plaats doordat zij een uitdrukking vonden in buitenwetenschappelijke genres als de detective die in de negentiende eeuw ontstond als een bijproduct van de tweede wetenschappelijke revolutie. Beroemde speurders als Sherlock Holmes, Inspector Morse en Miss Marple lijken allen op elkaar in hun volledige toewijding aan de oplossing van de hun gestelde raadsels die integraal samenhangt met hun 'kuisheid' en hun ongevoeligheid voor hebzucht en passie. Wesseling stelt dan ook voor Judith Harris de Miss Marple van de ontwikkelingspsychologie te noemen:

Although she isn't exactly a spinster, there is definitely something abstemious to her. Thanks to the fact that Miss Marple is not overly preoccupied with the worldly goods ordinary people (read: paid scientists) indulge in, she is able to see things that they don't, just as Miss Marple always manages to outwit the salaried inspectors who are officially in charge of a case.

Bunna Ebels heeft lijkt me, net als Harris als een onschuldige Miss Marple, vanachter het keukenraam, onbetaald en in alle rust en met gratie, laconiek een moord opgelost in het historische dorp, zonder eerst het onrecht aan de grote klok te hebben gehangen. En zij heeft gelukkig veel meer gedaan dan alleen een detective of een aanklacht tegen historisch onrecht te schrijven. Op een fascinerende manier heeft zij uiting gegeven aan de drang om 'haar bestaansrecht op te eisen via arbeid', zoals zij haar veelzijdige werk op de eerste bladzijde verwoordt. Ik heb in tijden niet meer zoveel van een tekst geleerd in zoveel opzichten. ◀

Mineke Bosch is hoogleraar Moderne Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Zij doet onderzoek naar aspecten van gender in de geschiedenis van wetenschap en politiek, met een bijzondere interesse voor biografie en autobiografie. Recent publicaties zijn: Mineke Bosch, Hanna Hacker en Ulrike Kramp (eds.), *Spektakel*. Special issue of *L'Homme. Europäische Zeitschrift für feministische Geschichtswissenschaft* 23:1 (2012) en Mineke Bosch, *De liefde en de vrijheid, natuurlijk. Dagboek van Frederike van Uildriks (1854-1919)* (Hilversum 2010). Op stapel staan een bundel essays over de biografie (2013) en een boek over de prenten van Johan Braakensiek in *de Groene Amsterdammer*, 1886-1931. Email: mineke.bosch@rug.nl.